

Kristiansand
kommune

Kriminalitetsforebyggende plan 2016–2024

Sammen om en tryggere hverdag

Innhold

Sammen om en tryggere hverdag	5
Kriminalitetsforebyggende plan	6
Mål og strategier	10
8 innsatsområder	12
• Barne- og ungdomskriminalitet.....	14
• Vold i nære relasjoner	16
• Vold i det offentlige rom.....	20
• Radikalisering og voldelig ekstremisme	22
• Arbeidslivskriminalitet.....	24
• Hverdagskriminalitet.....	28
• Prostitusjon og menneskehandel	30
• Hatytringer og hatkriminalitet.....	34
Referanser.....	38

Oppdatert plan i ny kommune

Kriminalitetsforebyggende plan ble først vedtatt i gamle Kristiansand i 2016 for perioden 2016–2020. I planstrategien for 2019 ble Kriminalitetsforebyggende plan vedtatt videreført for nye Kristiansand med et nytt kapittel om motarbeidelse av hatkriminalitet.

Det nye kapittelet i planen ble vedtatt i bystyret mars 2021 og tilført i planen som et 8. innsatsområde. I samme sak vedtok bystyret at planen skulle utvides i en ny 4 års periode. Kriminalitetsforebyggende plan gjelder derfor fra 2016–2024. I forbindelse med det nye vedtaket i bystyret er det foretatt mindre justeringer og tilpasninger i planen.

Sammen om

Kristiansand er en by der private aktører, innbyggere, næringsliv og det offentlige står sammen om å skape gode og trygge rammer for alle. I Kristiansand skal vi samarbeide og samhandle med alle gode krefter for å få en best mulig utnyttelse av den tilgjengelige kapasiteten.

en tryggere

Kristiansand er en by med gode oppvekst vilkår og lite kriminalitet. Innbyggere, besøkende og bedrifter skal oppleve at Kristiansand er en trygg by.

hverdag

Så vel barn, ungdom og voksne som bedrifter og ansatte skal oppleve en trygg hverdag i hjemmet, på arbeid, i nærmiljøet og i bykjernen.

Sammen om en tryggere hverdag

Visjonen «sammen om en tryggere hverdag» beskriver en ønsket situasjon for fremtiden. Tryggere hverdag er en tilstand vi ikke skal slutte å strekke oss etter. Visjonen skal gi en omforent retning på hvor Kristiansand ønsker å være i overskuelig fremtid, hvor alle gode krefter drar i samme retning.

Kristiansand er i det daglige en trygg og god by å leve i. En høy grad av trygghet er vesentlig for livskvaliteten og bidrar til å gjøre Kristiansand til en attraktiv by for de som vil bo, arbeide og besøke byen. Skal vi øke folks trygghet, må vi også redusere risikoen for å bli utsatt for vold og annen utrygghetsskapende aktivitet.

Kristiansands strategi for å møte fremtidens utfordringer er tydeliggjort i kommuneplanen «Sterkere sammen – Kristiansand mot 2030». Ett av satsingsområdene er at kommunen skal være inkluderende og mangfoldig, med små levekårsforskjeller og god livskvalitet for alle. Dette innebærer innsatsen for at alle innbyggere skal oppleve økt livskvalitet, mestring, tilhørighet, trygghet og inkludering.

Å sikre gode og trygge oppvekstvilkår, utdanning og arbeid for alle, gode levekår og utjevning av sosiale ulikheter er viktig i et kriminalitetsforebyggende perspektiv. Likeledes er det viktig å legge til rette for et inkluderende samfunn med toleranse for mangfold og forhindre marginalisering av individer og grupper. Kriminalitetsbildet er på mange måter en indikator på hvorvidt vi lykkes med dette arbeidet.

En samfunnsplanlegging som inkluderer kriminalitetsforebygging bidrar til levende og trygge lokalsamfunn og byer. Det finnes klare bevis på at et godt planlagt og samordnet kriminalitetsforebyggende arbeid ikke bare forhindrer kriminalitet, men fremmer også trygghet i nærmiljøet og bidrar til utvikling av lokal velferd. Kriminalitetsforebygging øker livskvaliteten for alle innbyggere.

En helhetlig forebyggingsstrategi rettet mot kriminalitet krever samarbeid mellom alle gode krefter, både offentlige etater, frivillig sektor og lokalt næringsliv. Skal man lykkes, kreves det samarbeid på tvers av etater og profesjoner.

Forebygging av kriminalitet er en sentral samfunnsoppgave. Kriminalitet påfører samfunnet enorme kostnader og menneskelige lidelse.

Satsing på forebygging er derfor en investering i en bedre fremtid.

Kriminalitetsforebyggende plan

Kriminalitetsforebyggende plan er en overordnet strategisk plan som skal gi retning for fremtidige prioriteringer i det kriminalitetsforebyggende arbeidet i Kristiansand. Strategien er et styringsverktøy som danner et viktig grunnlag for utarbeidelsen av konkrete handlingsplaner og tverrfaglige planer i både kommunen og politietaten. Planen bidrar til å skape en felles politikk for å forebygge og bekjempe kriminalitet slik at alle ressurser utnyttes best mulig i et koordinert samspill.

Kriminalitetsforebyggende plan omhandler strategier og mål som bidrar til å forebygge at kriminalitet oppstår. Fokuset i planen er derfor forebyggingsaspektet. Oppfølging av langvarig kriminelle eller oppfølging av ofre for kriminalitet vil i mindre grad berøres i planen. Det er ivare tatt gjennom tiltak i andre kommunale planer med tema r psykisk helsearbeid og helhetlig rusmiddelpolitikk.

De 8 innsatsområdene

I forbindelse med planarbeidet ble det utført et arbeid med å finne ut av status, trender og utvikling av kriminalitetsbildet i Kristiansand. Her pekte det seg ut seks utfordringsområder som bidrar til å skape utrygghet og frykt i befolkningen og i arbeidslivet. I behandlingen av kriminalitetsforebyggende plan mars 2016 vedtok bystyre et nytt innsatsområde integrert i planen (prostitusjon og menneskehandel).

I 2021 ble planen oppdatert med et ytterligere innsatsområde - hatytringer og hatkriminalitet. Disse utgjør planens innsatsområder. Gjennom innsatsområdene gis det en tydelig prioritering og retning på videre ressursinnsats i planperioden.

Følgende områder gis prioritet:

-
- **Barne- og ungdomskriminalitet**
Det er i barne- og ungdomsårene forebyggingsarbeidet vil ha et særskilt potensiale.

 - **Vold i nære relasjoner**
En kriminalitetsform som forvolder store og alvorlige skader for de involverte.

 - **Vold i det offentlige rom**
En kriminalitetsform som forvolder skader og skaper frykt i befolkningen.

 - **Radikalisering og voldelig ekstremisme**
Et felt som skaper frykt i befolkningen og hvor det ligger tydelige politiske føringer fra nasjonalt og lokalt hold.

 - **Arbeidslivskriminalitet**
En kriminalitetsform som er i sterk vekst og skaper frykt i arbeidslivet.

 - **Hverdagskriminalitet**
Den vanligste og mest utbredte kriminalitetsformen.

 - **Prostitusjon og menneskehandel**
Et temaområde med særlig politisk interesse.

 - **Hatytringer og hatkriminalitet**
Et område som har store utfordringer for den enkelte, samfunnet og demokratiet
-

For hvert innsatsområde foreligger mål og strategier. Strategiene er overordnede og beskriver hva som er viktige grep i forebyggingsarbeidet, ikke hvordan det skal utføres konkret. Det er gjennom de ulike tema- og handlingsplaner samt virksomhetsplaner utformingen av tiltakene skjer. Strategiene følges opp i ordinær drift og gjennom tiltak som prioriteres i forbindelse med utarbeidelse av kommuneplanens handlingsdel gjennom økonomiplanen.

Strategiene har ulik innretning avhengig av utfordringsbildet. For noen områder er systemene velfungerende og hovedfokuset blir videreføring og formalisering av eksisterende innsats. For andre områder er strukturene mer mangelfulle, der strategiene i større grad omhandler gjennomføring- og implementering av ulike innsats.

Bakgrunn for planarbeidet

Politikerne i Kristiansand har tradisjon for å vektlegge det kriminalitetsforebyggende arbeidet og besluttet allerede i 1995 å opprette en kriminalitetsforebyggende koordinator (SLT) i kommuneadministrasjonen. Politisk ledelse har i tillegg deltatt jevnlig i Politirådet – et rådslag mellom politisk- og administrativ ledelse og politiledelsen i Kristiansand (se s. 9). Det har likevel aldri vært utformet en helhetlig politikk på området slik denne planen legger opp til.

Kriminalitetsforebyggende plan er en direkte oppfølging av politiske vedtak fra 2014:

- «Bystyret ber om at det utarbeides ny handlingsplan for vold i nære relasjoner i Kristiansand. Dette arbeidet må gjøres i tett samarbeid med frivillige organisasjoner og politiet. Det vurderes i planarbeidet om handlingsplanen skal utvides til å gjelde hele knutepunkt Sørlandet, hvor Kristiansand inviterer de øvrige kommunene til deltakelse.»
(*Enstemmig vedtak i Bystyret 18.06.2014 SAK 131/14*)

- «Det foreslås at kommunen i felleskap med politiet utarbeider en veileder til forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme. Veilederen bør godkjennes av politirådet og sendes til orientering i bystyret formannskapet. Det bør vurderes om Kristiansand kommune skal utarbeide en kriminalitetsforebyggende handlingsplan hvor forebygging av radikaliserings og ekstremisme kan inngå som et av flere prioriterte områder» (*Enstemmig vedtak i Formannskapet 03.12.2014 SAK 133/14*)

De politiske vedtakene er fulgt opp i en og samme prosess. Bakgrunnen er behovet for å samordne og koordinere innsats på tvers av kriminalitetsområder. En helhetlig tilnærming til problematikken vil kunne gi synergier og komplementær ressursinnsats. Tiltakene som settes i gang i Kristiansand skal være et ledd i en helhetlig strategi og politikk på området og på denne måten forhindre fragmenterte tiltak som i verste fall virker konkurrerende og motstridende. Derfor er bystyrets vedtak om en plan mot «vold i nære relasjoner» innlemmet i denne planen. Kommunen anser det som avgjørende å sette fokus på området fra et kriminalpolitisk perspektiv og på denne måten bidra til å synliggjøre voldsformen som kriminalitet på linje med øvrig kriminalitet.

Kriminalitetsområdet «radikalisering og voldelig ekstremisme» følges opp i tråd med formannskapetets vedtak og utgjør en sentral del av planen. Veilederen til forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme er allerede utarbeidet (mars 2015) og følges opp nærmere under dette innsatsområdet.

Proessen

Arbeidet har vært organisert som et prosjekt der administrativ ledelse i kommunen og politiledelsen har utgjort styrings-gruppe. Kriminalitetsforebyggende koordinator har vært prosjektleder og styrt prosessen sammen med en bredt sammensatt prosjektgruppe. Arbeidet er i tillegg forankret i politirådet og inngår som en del av Politirådsavtalen (2015).

Det har vært gjennomført en rekke workshops og dialogmøter med representanter fra kommune, statlige og regionale etater, frivillige aktører, privat næringsliv og ulike brukergrupper – med formål å få innspill til planen.

SLT ordningen

SLT er en Samordningsmodell for Lokale, forebyggende Tiltak mot rus og kriminalitet. SLT sikrer at de ressursene som allerede finnes hos kommunen og politiet blir mer samkjørt og målrettet. Målet er å få mer effekt ut av allerede igangsatte tiltak ved at forskjellige instanser støtter og utfyller hverandres arbeid.

Modellen er utviklet av det kriminalitetsforebyggende råd (Kråd) for å hjelpe norske kommuner å bruke kreftene sine mest mulig effektivt i møte med utfordringene. Alle de største byene i Norge har innført ordningen og mer enn halvparten av landets kommuner har en SLT koordinator (*En praktisk håndbok om SLT, KRÅD, 2011*).

Politirådet

Politirådet er et formalisert samarbeid mellom politi og kommune. Formålet med politirådet er at kommune- og politiledelse gjennom samarbeidsmodellen tar felles ansvar for kriminalitetsforebygging og trygghet i lokalsamfunnet.

«Samarbeidet i politirådet skal bidra til å involvere og ansvarlig-gjøre lokalpolitikere i det kriminalitetsforebyggende arbeidet og støtte opp under målsetning om et lokalt forankret politi. Politirådet skal bidra til å styrke utvekslingen av kunnskap og erfaring mellom politi og kommuner»

Prop. 1 S (2012–2013)

Mål og strategier

Overordnet mål

Basert på utfordringsbildet og den overordnede visjonen er målet med planen at kriminaliteten i Kristiansand totalt sett reduseres. Det er den opplevde kriminaliteten som skal reduseres. I så måte er det ønskelig at antall anmeldelser innen kriminalitetsområder hvor mørketallene er store faktisk øker.

OVERORDNET MÅL:

Den totale kriminaliteten i Kristiansand er redusert.

Overordnede strategier

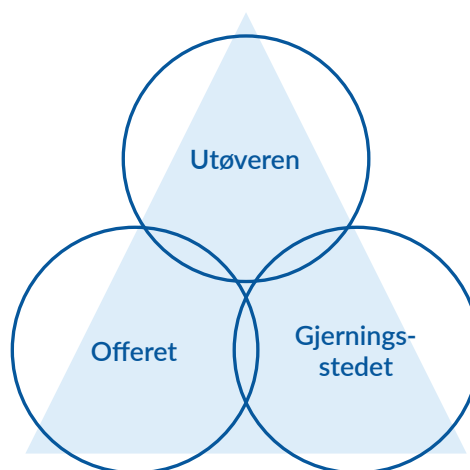
Kriminalitetsforebygging handler om å satse systematisk på å unngå kriminalitet i stedet for å reparere i ettertid. Vanligvis inndeles forebyggingsarbeidet i tre ulike nivåer; primærforebygging (rettet mot hele befolkningen), sekundærforebygging (rettet mot risikoutsatte individer/grupper) og tertiærforebygging (rettet mot behandling/rehabilitering av enkeltpersoner/grupper). Denne planen vil i all hovedsak inneholde strategier rettet mot primær og sekundær forebyggingsnivå.

Kriminalitetsforebygging handler om å analysere hvordan kriminalitet oppstår, hvor det skjer og hvem som blir utsatt, for deretter å sette inn konkrete tiltak. Ifølge Kråd er det derfor viktig å forstå kriminalitet ut fra følgende tre faktorer; 1) Utøveren, 2) Offeret og 3) Gjerningsstedet. Med gjerningssted forstås også arenaer som internett og sosiale medier. For at en kriminell handling skal finne sted må de tre faktorene være tilstede. Innsats rettet mot bare én av disse faktorene vil bidra til kriminalitetsforebygging.

3 hovedstrategier

Hvert innsatsområde inneholder en rekke strategier som skal føre til at tiltakene som igangsettes i Kristiansand bidrar til å oppnå det oppsatte målet. Strategiene i planen kan kategoriseres under følgende tre hovedoverskrifter; kunnskap, tidlig innsats og samarbeid/koordinering.

De tre strategier henger tett sammen og står i et gjensidig forhold til hverandre. For å kunne yte «tidlig innsats» er man avhengig av «kunnskap» om fenomenet, - om risikofaktorer - og om nødvendige virkningsfulle tiltak. Innsatsen som ytes skal både være riktig, tidlig og i et «koordinert» samspill med nødvendige aktører.

Figur 3: Kriminalitetstriangelet (Kråd).

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

– Kunnskap

Formålet med kunnskapsbasert forebygging er blant annet å styrke beslutningsgrunnlaget i planarbeidet, bevisstgjøre hvor kunnskap hentes fra og ikke minst styrke grunnlaget for hvilke hjelp- og støttetiltak man skal sette inn overfor grupper og enkeltpersoner. Aktiv søken etter kunnskap er sentralt for å komme i inngrep med utfordringer på et så tidlig stadium som mulig.

– Tidlig innsats

Den langt overveiende del av forskningen viser at tidlig innsats er viktig for muligheten til å lykkes i forebyggingsarbeidet. Med tidlig innsats menes her både tidlig i alder og tidlig i en problemutvikling. Strategier som bidrar til å senke terskelen for å be om hjelp, som medvirker til rask responstid og som bidrar til å nå ut til utsatte grupper også før de selv ber om hjelp, inngår i planens forståelse av «tidlig innsats».

– Samarbeid og koordinering

Profesjonalisering og spesialisering av tjenester har gitt høyere kvalitet på tjenester. Samtidig kan det medvirke til at tjenesteapparatet kan framstå som fragmentert og med utfordringer knyttet til å ivareta helheten. Det er et mål for kommunen at hjelpen skal være helhetlig, samordnet og likeverdig for den enkelte. Det er særlig viktig med en god koordinering innen områder hvor ansvaret er fordelt på flere aktører.

8 innsatsområder

Barne- og ungdomskriminalitet

Innsats rettet mot barn og unge må fortsatt gis særlig prioritet i det kriminalitetsforebyggende arbeidet. Det er i ung alder grunnlaget for livsløpet legges, og forebyggende arbeid har derfor et særskilt potensiale. Kriminalitet i tidlig alder sammenfaller ofte med en rekke andre risikofaktorer.

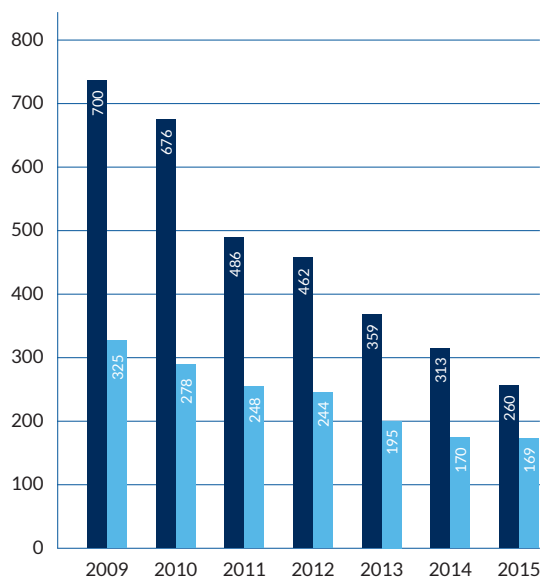
MÅL:

Lovbrudd begått av barn, ungdom og unge voksne er sterkt redusert.

Om målgruppe og strategiene:

Barne- og ungdomskriminalitet er ikke en egen kriminalitetsform, men en inndeling av kriminalitet etter alder på utøveren. Innsatsområdet omhandler også unge voksne opptil 25 år. Barne- og ungdomskriminalitet finnes innen alle kriminalitetsområdene og går på tvers av de øvrige innsatsområdene. Det samme gjelder barn og ungdom som er offer for kriminalitet.

Strategiene som presenteres er i all hovedsak en sikring av at de gode og virkningsfulle tiltakene som har gitt resultater innen barne- og ungdomskriminalitet, forankres og videreføres. Strategier som gjelder utforming av det offentlige rom og plasser der barn og ungdom oppholder seg er omtalt under innsatsområdet vold i det offentlige rom.

Figur 4: Statistisk sentralbyrå (SSB).

Fakta

- Barne- og ungdomskriminalitet har hatt en markant nedgang i alle lovbruddskategorier fra 2010 til 2014 over hele landet og særlig i Kristiansand (*Analyse av barne- og ungdomskriminaliteten i Norge, POD 2015*).
- Selvrappoteringsundersøkelser viser en markant nedgang i ungdom som drikker, røyker og bruker narkotika (*Ungdata 2016 Nasjonale resultater, NOVA*).
- Tidlig debut øker sjansene for å utvikle senere kriminell løpebane.
- Innen barne- og ungdomskriminalitet står det rusforebyggende arbeidet sentralt.
- Aldri før har Kristiansand hatt så få saker knyttet til barn og ungdomskriminalitet. Særlig er antall gjengangere historisk lavt som utgjør i underkant av 10 % av alle sakene i 2015 (*Ungdom og kriminalitet i Kristiansand, Trendrapport 2015*).
- Det er i all hovedsak gutter som står for barne- og ungdomsforbrytelsene i Norge (ca. 85 % i 2014). *Analyse av barne- og ungdomskriminaliteten i Norge, POD 2015*).
- Kommunen og politiet har god oversikt over hvilke områder i sentrum av byen som peker seg ut som særlig utsatte for barn og ungdom.
- Mindreårige fra omkringliggende kommuner står hvert år for flere tilfeller av kriminalitet i Kristiansand.
- Kriminalitet begått av unge voksne mellom 18–25 år ligger på et stabilt høyt nivå og står for mye av den totale kriminaliteten i Kristiansand. Førstegangs-kriminelle i denne gruppa utgjorde 17 % (2014).
- Mens vinningslovbrudd var det den største lovbrudd-kategorien blant de under 18 år, er narkotikalovbrudd den største kategorien blant de mellom 18 og 25 år (*Analyse av barne- og ungdomskriminaliteten Norge, POD 2015*).

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Sikre at kommunen fremskaffer kunnskap om virkningsfulle strategier for å fange opp «tidligstarterne» allerede i barnehager og barneskoler for å forhindre et livslangt løp med antisosial adferd og kriminalitet.
	Sikre at kommunen innehar kunnskap om levekårsutfordringer blant elever ved ungdomskolene og videregående skole i Kristiansand ved å gjennomføre jevnlig levekårsundersøkelser.
	Sikre at kommunen innehar kunnskap om lokale trender og utvikling innen barne- og ungdomskriminalitet gjennom systematisk innsamling av informasjon fra politi og samarbeidsparter. Nettverk for kunnskapsdeling om risikoutsatte ungdomsgrupper i Kristiansand videreføres.
	Sikre et bedre kunnskapsgrunnlag om kriminalitet begått av unge voksne mellom 18 – 25 i Kristiansand – i tett samarbeid med politiet.
	Sikre at resultater/kunnskap fra de ulike datainnsamlingene samkjøres og kommuniseres ut på enhetlig måte – gjerne i samarbeid med nabokommuner.
	Sikre at bekymringsfulle områder som avdekkes i de ulike rapportene/undersøkelsene blir fulgt opp med konkrete tiltak.
Innsats	Sikre kontinuerlig innsats på barn og unge feltet for å forhindre at barne- og ungdomskriminaliteten øker igjen.
	Sikre en videreføring og en videreutvikling av tverretattlig kjernegruppemetodikk på skolene for å kunne intervensere raskt ved bekymring for kriminalitet og annen antisosial adferd.
	Videreføre det tverrsektorielle samarbeidet hvor ansatte er til stede ved ulike ungdomsarrangement og markeringsdager i det offentlige rom, for å dempe konflikter og forebygge rus og kriminell aktivitet.
	Videreføre/videreutvikle lavterskeltilbud for ungdom for å senke terskel for å be om hjelp for ungdom som har behov for helse og sosial tjenester.
	Sikre at metodikk og tiltak som har vært virkningsfulle innen forebygging av barne- og ungdomskriminalitet prøves ut for ung-voksen gruppa.
Samarbeid	Sikre at kommunen, eventuelt i samarbeid med frivillige aktører, gir tilbud om oppfølging og mentorering av ung-voksen gruppa for å sikre god overgang til voksen verden for særlig utsatte ungdom.
	Sikre en god koordinering, oppfølging og evaluering av tiltak i kommunens «ungdomspakke» med formål å forebygge blant annet barne- og ungdomskriminalitet.
	Sikre at samarbeidet mellom politiet og kommunen om allerede eksisterende samarbeidstiltak skriftliggjøres og formaliseres for å bedre kunne forankre tiltakene i begge etater.
	Sikre godt samarbeid med konfliktrådet og politiet om gjennomføringen av ungdomsstraff og ungdomssoppfølging i henhold til den inngåtte intensjonsavtale.
	Sikre et godt forankret samarbeid og koordinering av kommune, politi og frivillige om Natteravnsordningen.
Videreføre samarbeidet med andre kommuner gjennom nasjonale og regionale SLT nettverk.	

Vold i nære relasjoner

Alle har rett til å leve et liv uten vold og overgrep. Ingen skal måtte frykte sine nærmeste. Økt oppmerksomhet rundt vold i nære relasjoner vil kunne bidra til at flere utsatte oppsøker hjelpeapparatet og politiet, samt bidra til at tjenesteutøvere i større utstrekning «ser» volden som utøves i hjemmene.

MÅL:

Vold i nære relasjoner er avdekket og bekjempet slik at alle kan være trygge i sine familier.

Om målgruppe og strategiene:

Med bakgrunn i voldens egenart og de store mørketallene på dette feltet er forebyggingsstrategiene i stor grad rettet mot synliggjøring av selve kriminalitetsformen. En synliggjøring vil kunne bidra til at flere voldssaker blir avdekket og til at andelen som blir utsatt for vold i nære relasjoner reduseres. Vold i nære relasjoner skal forebygges gjennom å legge til rette for å senke de ulike tersklene som bidrar til å holde denne kriminalitetsformen skjult. Strategier som senker terskel for å be om hjelp, - for å gripe inn i den private sfære - og for å anmelde er prioritert. Hovedinnretningen på strategiene vil være å forebygge gjennom å gjøre offentlige aktører og befolkningen bedre i stand til å avdekke volden. Målgruppen for dette innsatsområde er derfor både den utsatte og overgriperen/gjerningspersonen. Særlig utsatte grupper er barn, eldre, kvinner, etniske minoriteter og mennesker med funksjonsnedsettelse. Ved å hindre at barn og ungdom vokser opp i voldspregede hjem forebygges at de som voksne utøver vold. Konkrete strategier for hvordan en kan beskytte og følge opp den utsatte i etterkant inngår i en oppfølgende «veileder mot vold i nære relasjoner».

«Du ser det ikke før du tror det.»

Inga Marte Thorkildsen
Tidligere barneminister

DEFINISJONER

Vold i nære relasjoner (ofte omtalt som familievold)

Vold i nære relasjoner forekommer i situasjoner der overgriper og offer er knyttet til hverandre ved nære familieband eller på annen er betydningsfulle for hverandre i hverdagen, gjennom felles historie, gjensidig forpliktelser og ofte avhengighet. Konsekvensene av vold i nære relasjoner er derfor ofte mer alvorlige enn for annen vold.

Vold i nære relasjoner omfatter all fysisk og psykisk vold og trusler mellom nåværende og tidligere familiemedlemmer. Den omfatter også barn som er vitne til volden.

Vold mot barn og vitne til vold

Barns rett til beskyttelse mot vold, overgrep og utnyttelse er en grunnleggende rettighet nedfelt i FNs konvensjon om barns rettigheter. Vold og overgrep er en del av mange barns hverdag og utgjør en stor risiko for at barna blir utrygge og får redusert helse og livskvalitet også som voksne. Barn som er vitne til at nære omsorgspersoner utsettes for vold får de samme skadevirkninger som barn som får volden direkte rettet mot seg selv (*Nasjonal handlingsplan mot vold i nære relasjoner*).

Seksuelle overgrep mot barn

Når barn og unge trekkes inn i seksuelle handlinger som de ikke er modne for, samtykker til eller forstår, regnes det som seksuelle overgrep. En overgriper kan være kvinne eller mann, gutt eller jente. Overgriperen har ofte en relasjon til sitt offer. Undersøkelser viser at en rekke overgrep også er utført av andre barn (*NKVTS, 2007*).

Æresrelatert vold

Æresrelatert vold har som mål å forhindre tap av ære eller å gjenopprette tapt ære. Volden utøves ofte av flere, både i kjernefamilien og i storfamilien. Volden kan bli sett på som legitim og nødvendig i familien/storfamilien, og det kan være vanskelig for den utsatte å finne støtte i familien. Ekstremkontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse betegnes også som æresrelatert vold (*Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016)*).

Partnervold

Partnervold defineres som vold mellom ektefeller, registrerte partnere, samboere eller kjærester. Volden kan være både fysisk, psykisk, seksuell og materiell. Det er en klar overvekt av vold mot kvinner i alle aldre og den utøves av menn. Grov vold rammer kvinner i større grad.

Vold mot eldre

Vold og overgrep mot eldre (65+) henger ofte sammen med familiekonflikter og har mange former. Vold mot eldre begås både i hjemmet og på institusjoner. Volden kan begås av barn og barnebarn, eller av partner. En utbredt årsak er generasjonskonflikter, ofte med økonomiske overgrep som en del av bildet. I tillegg tvinges mange eldre til å ta ansvar for psykisk syke eller rusbelastede voksne barn og barnebarn som utsetter dem for vold (*Fakta om overgrep mot eldre, NOVA 2006*).

Vold mot mennesker med nedsatt funksjonsevne

Personer med nedsatt funksjonsevne er mer utsatt for vold, trusler og overgrep enn resten av befolkningen. Dette gjelder særlig personer som på grunn av sin livssituasjon mottar eller burde mottatt offentlige eller private tjenester og som i liten eller ingen grad er i stand til å beskytte seg selv. Det kan være personer som har fysisk, psykisk eller kognitiv/intellektuell funksjonsnedsettelse. Volden utøves ofte av en person de står i en nær relasjon til både i hjemmet og på institusjon (*Barne, ungdom og familiedirektoratets nettsider 2016*).

Om voldsutøveren

Voldsutøveren finnes i alle samfunnslag uavhengig av kjønn, alder og sosial status. Forskning om vold i nære relasjoner viser at voldsutøver som regel er en mann og den voldsutsatte som oftest barn eller kvinne. Menn utsettes også for vold av sine partnere, både i heterofile og homofile forhold. En regner med at de fleste voldsutøvere selv har opplevd vold og overgrep i sin oppvekst (*Vold og overgrep mot barn og unge, NOVA 2007*).

Fakta

- Kriminalitetsområdet vold i nære relasjoner har store mørketall og omtales ofte som den «usynlige» kriminaliteten. Fagmiljøet regner med at kun 25 % av volden blir anmeldt til politiet (*Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD*).
- Omfangsundersøkelser om vold i Norge har vist at «vold i nære relasjoner» er et større problem enn først antatt og det er grunn til å kalle dette for et samfunnsproblem (*Nasjonal handlingsplan mot vold i nære relasjoner*).
- Det anslås at det årlig er mellom 75 000 og 150 000 personer som utsettes for vold i nære relasjoner i Norge (*Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD*).
- Ifølge politiet har det vært en kraftig økning i anmeldte familievoldssaker i Kristiansand dette året, noe som gjenspeiler seg i økt antall meldinger til barnevernet – men det mangler lokal kunnskap på omfanget av opplevd vold i nære relasjoner (mørketallene).
- Mange instanser melder om kompetansemangel omkring vold i nære relasjoner både i egen virksomhet og i møte med andre virksomheter (*Prosjektrapport aug. 2014 Kristiansand kommune – Æresrelatert vold*).
- Den som utsettes for volden bebreider seg ofte selv, og opplever skam og skyldfølelse. Selv om volden er synlig og kjent, kan mange likevel vegre seg for å gripe inn i det som anses som private forhold. Dette bidrar til å holde overgrepene skjult for dem som kan yte hjelp.
- Det er en klar sammenheng mellom vold og rus (alkohol) også i familievoldssaker (*Nasjonal handlingsplan mot vold i nære relasjoner*).
- Personer som søker hjelp på grunn av vold i nære relasjoner, kommer vanligvis først i kontakt med fastlegen, legevakten eller eventuelt overgrepsmottak (*Nasjonal handlingsplan mot vold i nære relasjoner*).
- Et av ti norske barn opplever at foreldre utsettes for vold og mange er selv direkte utsatte (*Regjeringens strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn*).
- Det er ofte tjenester som helsestasjoner, barnehager og skoler som først mistenker vold og overgrep mot barn og unge (*Nasjonal handlingsplan*).
- 15 % av norske menn og kvinner oppgir å ha vært utsatt for en eller flere former for seksuelle overgrep før fylte 18 år.
- Ifølge internasjonal forskning antar man at mellom 30–50 % av alle seksuelle overgrep kan være utført av barn og unge (*Barbaree & Marshall, 2006*).
- Hvert år mottar Røde Kors (nasjonalt) 400 telefoner fra unge som frykter æresrelatert vold, og som opplever stor grad av sosial kontroll og press for at de skal bli tvangsgiftet (*Årsrapport Røde Kors 2014*).
- 10 % av kvinner over 15 år har vært utsatt for grov vold av nåværende eller tidligere kjæreste («Vold i parforhold – ulike perspektiver», *NIBR, 2005*).
- Det anslås at 4–6 % av eldre opplever vold og overgrep i hjemmet (*Fakta om overgrep mot eldre, Nova, 2006*).
- Omlag 10 % med nedsatt funksjonsevne oppgir at de har vært utsatt for vold eller trusler, mens det kun er 2 % i befolkningen ellers (*Barne, unge og familiedirektoratets nettsider*).

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Legge til rette for bedre oversikt over omfang og utbredelse av alle former for vold i nære relasjoner i Kristiansand.
	Bidra til utvikling av et enhetlig system for registrering og rapportering av vold i nære relasjoner på legevakta, krisesenteret, familiesenter og hos barnevern, politiet med flere.
	Kartlegge kunnskapsbehovet til ansatte i kommunen i forhold til å avdekke og håndtere vold i nære relasjoner.
	Sikre at erfaringer og kunnskap fra kommunens prosjekt mot æresrelatert vold fra 2014 videreføres.
Innsats	Sikre at det utarbeides en kommunal veileder for å oppdage, håndtere og følge opp ulike former for vold i nære relasjoner.
	Sikre at veilederen gjøres godt kjent i kommunen og i andre offentlige etater slik at flere familier og enkeltpersoner kan få riktig hjelp til rett tid.
	Sikre at kommunens ansatte har den nødvendige kunnskapen og kompetansen som skal til for å avdekke og følge opp de ulike formene for vold i nære relasjoner. Bidra til at andre samarbeidsinstanser innehar den samme kompetansen.
	Sikre at det gis informasjon til barn og unge om vold og seksuelle overgrep.
	Bidra til at lokalsamfunnet har økt kunnskap om hvordan håndtere og melde en mistanke om vold i nære relasjoner.
	Sikre informasjon om ulike hjelpetiltak, til særlig utsatte grupper for vold i nære relasjoner. Målet er å senke terskel for å be om hjelp.
	Sikre informasjon til risikoutsatte voldsutøvere om mulig hjelpetiltak blant annet i samarbeid med stiftelsen «Alternativ til vold».
	Sikre at offentlige aktører har arena for å drøfte konkrete saker og bekymringer når det gjelder alle former for vold i nære relasjoner.
	Videreføre/videreutvikle metodikken for aggresjons- og sinnemestring for voldsutøvere blant annet i samarbeid med stiftelsen «Alternativ til vold» og i samarbeid med kriminalomsorgen.
Samarbeid	Sikre at forebygging av vold i nære relasjoner inngår som et sentralt tema i kommunens folkehelsearbeid, like stilling-, mangfold og integrerings arbeid og det rusforebyggende arbeidet i tillegg til kriminalitetsforebyggende arbeid.
	Sikre et forpliktende samarbeid mellom politi og andre ansvarlige aktører i akutte saker. Videreføre erfaringer gjort i samarbeidsprosjektet mellom barneverntjenesten, sykehuset og barnevernsinstitusjoner (Akuttprosjektet, 2014).
	Sikre at kommunen samarbeider tett med frivillige organisasjoner og ulike stiftelser om utsatte grupper og enkeltpersoner.
	Videreføre det tverretatlige samarbeidsnettverket som ble etablert gjennom prosjektet mot ærerelatert vold. Sikre at alle former for vold i nære relasjoner inngår i nettverket.

Vold i det offentlige rom

Volden som skjer i det offentlige rom er hovedsakelig knyttet til vold i sentrum i helger og ved nattetid. Forskning viser at volden ofte skjer på skjenkesteder eller i nær tilknytning. De som blir utsatt for dette opplever det som en stor belastning. Det er denne type lovbrudd som gjør folk mest utrygge og som gjør at de unngår det offentlige rom (POD 2014).

MÅL:

Innbyggere og besøkende i Kristiansand opplever en trygg by både på dag- og nattetid.

Om målgruppe og strategiene:

Ettersom dette innsatsområdet i stor grad omhandler vold i sentrum og vold knyttet til skjenkesteder, vil strategiene være av mer universell karakter og i liten grad individrettede. De vil i hovedsakelig rette seg mot utforming av det fysiske rom i sentrumsområdet samt strategier for samarbeid knyttet til alkoholserving. Innsats innen de andre innsatsområdene som f.eks. barne- og ungdomskriminalitet og kriminalitet begått av 18–25 års gruppa vil også innvirke på dette innsatsingsområdet.

Fakta

- De aller fleste anmeldelsene er knyttet til utelivet i sentrumsområder natt til lørdag og søndag (*Lokal politistatistikk 2014*).
- Det har vært en nedgang i den registrerte volden knyttet til sentrumsområdene de siste årene og den er langt lavere enn f.eks. 2005 og 2006, men ifølge Politiet i Agder er det fortsatt høye tall. Noe av nedgangen er trolig et resultat av kortere skjenketid (nå kl. 02.00) (*Rusmiddelpolitisk handlingsplan, Kristiansand kommune*).
- Til tross for økt aktivitet i utelivet de senere årene (flere utelivsbedrifter, Palmesus, Sommer på torvet, Kilden, Sommer på brygga) er det registrert mindre vold i samme periode.
- Menn er i større grad utsatt for vold på kveldstid og i helgene på offentlige steder. Det er imidlertid en klar overvekt av kvinner som opplever frykten for vold eller trusler (*Samfunnsspeilet, SSB, 2011/5-6*).
- Voldsutøvelsen knyttet til utelivet skjer ofte fra helt eller delvis ukjente. Risikoen for å bli utsatt øker dersom en selv er påvirket av alkohol.

- Kødannelser og trengselssituasjoner sammenholdt med alkoholinntak øker risikoen for vold. Nattåpne matutsalgssteder ligger ofte i nærheten av buss-holdeplasser og skaper en dobbel køproblematikk, og stor konsentrasjon av mennesker i enkelte hovedgater i byen, særlig etter stengetid.
- Generelt er det stor underrapportering knyttet til den registrerte voldsstatistikken. Politidirektoratet antar at det kun er 35 % av den totale volden som avdekkes (*Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD*).
- Det er ingen instanser som kan gi et tilfredsstillende bilde av skader som skyldes vold i Kristiansand.

Den fysiske kriminalitetsforebyggingen

«Fysiske strukturer er med å sette rammer for menneskers aktivitet. De kan fremme eller lage hindringer for aktiviteter og trafikk mellom aktiviteter. Tyverier, vold og skadeverk oppstår gjerne der arkitektur, utemiljø, belysning og vegetasjon skaper blindsoner med beskjedne muligheter for innsyn og kontroll. Når omgivelsene fornyes, pusses opp og vedlikeholdes, kan to positive virkninger virkeliggjøres samtidig: både økt trivsel for befolkningen og at flere ønsker å oppholde seg i området. Det er en nødvendig forutsetning for at den sosiale kontrollen skal fungere godt. Videre vil integrering av næringsliv, bomiljø, rekreasjon og kulturliv kunne føre til et mangfold av personer som ferdes i området, noe som også vil fremme forutsetningene for den sosiale kontrollen, og dermed også for tryggheten. Det er derfor viktig at det legges til rette for at byens møteplasser og arenaer har fokus på aktiviteter som fremmer tilhørighet, mangfold og mestringsopplevelser, utøvelse av fysisk aktivitet, ferdigheter og sosiale relasjoner. En ren by med vedlikeholdte byrom, fasader og fortau hever terskelen for uønsket adferd».

Tryggere nærmiljø, Kråd, 2012.

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Sikre en systematisk innhenting av informasjon om status, trender og utvikling av bylivet gjennom tett samarbeid med blant andre utelivsbransjen, vaktelskap, politi, taxinæringen og Natteravnordningen.
	Fremskaffe kunnskap om fysiske forbedringstiltak for å forebygge vold og kriminalitet ved å gjennomføre såkalt «Trygghetsvandring» (<i>Trygghetsvandring, Kråds nettsider</i>).
	Sikre at kunnskapen som fremskaffes om bekymringsfulle områder følges opp med konkrete tiltak og legges til grunn for vurderinger fra kommunens planleggere og ansvarlige for vurdering av skjenkebevillinger og bevilling til matutsalgssteder.
Innsats	Sikre at utformingen av sentrumsområdet inneholder det kriminalitet- og voldsforebyggende perspektiv allerede i planprosessen i henhold til krav i Plan og bygningsloven og i Kommunens vedtatte Kvadraturplan.
	Bidra til at lokalt politi i større grad gir innspill til kommuneplanleggere så tidlig som mulig i planprosessen for å bedre sikre det kriminalitetsforebyggende perspektiv.
	Sikre at det finnes gode transportmuligheter for utelivsgjester slik at gjestene tilbys hjemtransport raskest mulig etter stengetid for å forhindre kødannelser og store konsentrasjoner av folk i hovedgatene – og dermed økt risiko for vold.
Samarbeid	Sikre at erfaringene fra kommunens prøveprosjekt om «trygg belysning» og satsingen på «ren by» videreføres for å øke trygghet og trivsel og redusere risiko for kriminalitet.
	Sikre at erfaringer fra samarbeidet om «Ansvarlig alkoholhåndtering i Kristiansand» videreføres. Prosjektet er et avgjørende og viktig samarbeid mellom utelivsbransjen, kommunen og politiet i arbeidet med å skape et tryggere uteliv og forhindring av overskjenking (<i>Ansvarlig alkoholhåndtering, Evalueringsrapport 2015</i>).
	Videreføre samarbeidet om «julebordstiltakene» og vurdere mulighet for å videreutvikle metodikken til andre arrangement som gir økt risiko for voldsepisoder (<i>Prosjekt «Happy Together»</i>).

Vold i Kristiansand sentrum													
	Jan	Feb	Mars	Apr	Mai	Juni	Juli	Aug	Sep	Okt	Nov	Des	Sum
2010	10	12	13	10	15	10	7	10	12	6	12	11	128
2011	10	5	13	14	13	16	24	18	6	14	14	13	160
2012	12	13	12	12	10	19	16	6	20	11	11	13	155
2013	8	13	12	5	10	13	19	11	14	10	21	7	143
2014	12	7	19	8	13	12	15	12	12	13	18	5	146
2015	7	8	16	9									40

Figur 5: Lokal politistatistikk 2015.

Radikalisering og voldelig ekstremisme

Trusselen som voldelig ekstremisme utgjør i Norge i dag er mer kompleks enn tidligere og de ekstremistiske miljøene er i større grad etnisk sammensatt. Selv om mange av de psykologiske og samfunnsmessige faktorene som driver personer inn i en radikaliseringsprosess er de samme som før, har arenaene for radikalisering blitt flere og de er annerledes enn for 15–20 år siden. Mens datidens høyreekstreme var avhengig av et fysisk møtested, spiller nettet i dag en betydelig rolle i radikaliseringsprosessen. Det betyr at radikaliseringsprosessen kan foregå på et hvilket som helst «gutte- eller jenterom». Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme er en viktig samfunnsoppgave som må utføres på tvers av sektorer og fagområder.

MÅL:

Kristiansand er et fyrtårn i kampen mot radikalisering og voldelig ekstremisme.

Om målgruppe og strategiene:

Målgruppen for dette innsatsområdet er risikoutsatte unge og voksne. Oppfølging av strategier for forebygging av barn og ungdoms-kriminalitet, herunder strategier for unge voksne, vil innvirke på forebygging på dette området og med mange av de samme virkemidlene. I tillegg til forebygging på individnivå vil strategiene rette seg mot særlig utsatte miljøer. Strategier som bidrar til å identifisere risikofaktorer og risikomiljøer er derfor avgjørende.

«Det hviler et ansvar på hver enkelt av oss i forebyggingen av radikalisering og voldelig ekstremisme.»

Erna Solberg
Statsminister

Fakta

- Militante islamister utgjør den største trusselen for nasjonal sikkerhet i 2015. Trusselen fra ekstrem islamisme kommer først og fremst fra personer som er født eller oppvokst i Norge, og som har blitt radikalisert her (Åpen trusselvurdering 2015 – PST, Ny trusselvurdering PST 2015).
- Det økende antallet bekymringsmeldinger som politiet og sikkerhetstjenesten i Agder mottar på dette området understreker at ekstrem islamisme er en utfordring, også på Sørlandet (Grunnlagsdokument fra PST-Agder 8. august 2015).
- Det vurderes som lite sannsynlig at det norske asyl-instituttet blir brukt av grupper som ISIL/Al-Qaida. Økt asyltilstrømming til Norge er første og fremst en utfordring knyttet til polariserende krefter i det høyreekstreme miljøet i Norge, dette er et miljø som øker kraftig i mange land (Trusselvurdering, PST – 2015).
- Felles for mange personer som søker seg til ekstremistiske miljøer er en opplevelse av utenforskap; å ikke passe inn eller følelsen av å mislykkes på skolen, blant klassekamerater, i arbeidslivet, i lokalmiljøet eller i samfunnet (Nasjonal veileder mot radikalisering og voldelig ekstremisme).
- Kommunene er gitt en sterk rolle i forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme gjennom den nasjonale handlingsplanen mot radikalisering og voldelig ekstremisme i 2014 (Nasjonal handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme).
- Kristiansand kommune har høy status i nasjonal sammenheng som en god forebyggingskommune innen arbeidet med radikalisering og voldelig ekstremisme.

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Sikre at kommunens kunnskap og brede erfaringer med det høyreekstreme miljøet videreføres og tilpasses til dagens utfordringer.
	Bidra til at kommunens erfaringer deles gjennom gjennom deltakelse i det etablerte forskningssamarbeid i regi av KS.
	Bidra til mer kunnskap om omfang og utbredelse lokalt for Kristiansand i samarbeid med blant annet forskningsinstitusjoner og andre aktører
	Sikre at kommunen får økt fenomenkunnskap gjennom deltakelse i ulike lokale, regionale, nasjonale og internasjonale nettverk mot radikalisering og voldelig ekstremisme.
	Sikre at kommunen får redskap til å forebygge radikaliseringsprosesser gjennom sosiale media og internett.
Innsats	Sikre at kommunens vedtatte veileder for forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme gjøres kjent både blant offentlige, private- og frivillige aktører (Veilederen mot radikalisering og voldelig ekstremisme 2015, Kristiansand kommune).
	Bidra til å gi fenomenkunnskap økt kunnskap om radikalisering og voldelig ekstremisme til ulike institusjoner og etater.
	Sikre at kommunen har fora for å diskutere bekymringer knyttet til miljøer eller enkeltpersoner og fora for å håndtere mistanke om fremmedkrigere som bosettes i kommunen/reiser ut av landet.
	Sikre at kommunen har ordening for tett oppfølging av mennesker som er identifiserte og villig til å bruke vold for sine ekstremistiske holdninger – gjerne i samarbeid med frivillige aktører og ulike stiftelser.
	Bidra til at det utarbeides systemer for exit- og mentorordning i samarbeid med andre ansvarlige aktører.
	Bidra til å fremme flerkulturelle toleranse og dialog mellom ulike trossamfunn, befolkningen og myndigheter.
Samarbeid	Sikre god gjennomføring av foreldreveiledningsprogrammet (International Child Development Program).
	Sikre en bedre koordinering og rolleavklaring mellom kommune, politi, Regionscenter for vold, traumer og selvmord (RVTS), integrering og mangfoldsdirektoratet (IMDI) i forbindelse med oppfølging av den nasjonale handlingsplanen for radikalisering og voldelig ekstremisme.
	Videreføre deltakelse i det nyopprettede regionale kontaktforum for radikalisering og voldelig ekstremisme.
	Sikre at kommunen har et godt samarbeid med ulike frivillige organisasjoner herunder religiøse organisasjoner i bekjempelsen av radikalisering og voldelig ekstremisme.
	Sikre samarbeid om det nyopprettede "Plattform" som har tilhold på stiftelsen Arkivet (Interkommunal forebygger i regi av KS, Plattform – Norsk institutt for forebygging av antidemokratiske krefter og voldelig ekstremisme).
Sikre strategiplaner som utarbeides i politiet innen dette feltet, baseres på og kobles til denne kriminalitetsforebyggende plan når det gjelder Kristiansand kommune.	

Arbeidslivskriminalitet

Kriminalitet i arbeidslivet undergraver sentrale velferdsordninger og bidrar til å utkonkurrere lovlige virksomheter. Lavere pris og god tilgjengelighet motiverer mange til å kjøpe svarte tjenester, spesielt private forbrukere. Konsekvensene på lang sikt kan i verste fall være at samfunnet mangler lovlige virksomheter til å utføre oppdrag, og en forvitring av velferdsstaten fordi det ikke er skatte- og avgiftsgrunnlag til å finansiere nødvendige offentlige tjenester.

MÅL:

Arbeidslivskriminaliteten (A-krim) er betydelig redusert gjennom slagkraftig samarbeid mot ulovlig og useriøs virksomhet.

Om målgruppe og strategiene:

Dette innsatsområdet skiller seg fra de andre innsatsområdene i planen ved at det ikke finnes et tydelig offer for kriminalitetsformen. Det er de kollektive godene som er skadelidende og deler av arbeidsmarkedet som er truet. Målgruppen er de kriminelle aktørene i arbeidslivet og særlig risikoutsatte bransjer. Strategiene omhandler i stor grad tiltak som innsnevrer de kriminelles innpass i arbeidsmarkedet ved å fremme et seriøst og anstendig arbeidsliv. Det er mange aktører som har et ansvar for å forebygge A-krim, blant annet Arbeidstilsynet, Politiet, skatteetaten, NAV Kontroll og ikke minst bransjene selv. Kommunen har en sentral rolle i forebyggingsarbeidet særlig gjennom kvalitetssikring av innkjøp og anskaffelser, gjennom byggherrerollen, gjennom bevillingspraksis i skjenkesaker og i rollen som kemner/skatteoppkrever. I tillegg har kommunen en rolle som samfunnsutviklingsaktør og gjennom dette et ansvar for å bidra til et seriøst arbeidsliv for alle.

«Alle med ansvar for å kjøpe inn varer og tjenester har en viktig rolle for å hindre at kriminelle aktører får innpass i arbeidslivet.»

Erna Solberg
Statsminister

DEFINISJONER

Arbeidslivskriminalitet

Fenomenet arbeidsmarkeds kriminalitet er sammensatt og omfatter mange ulike former for lovbrudd. Alle har imidlertid det til felles at de minimaliserer produksjonskostnadene, undergraver norske samfunnsstrukturer og virker konkurransevridende. Det dreier seg altså om lovbrudd som gir konkurransefortrinn i et ellers lovlig marked. Arbeidsmarkeds kriminalitet er en sekkebetegnelse for blant annet tvangsarbeid, sosial dumping, svart omsetning, svart arbeid, fiktiv fakturering, hvitvasking, korrupsjon, bruk av ulovlig arbeidskraft m.m. Store deler av arbeidslivskriminaliteten defineres som økonomisk kriminalitet (*Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkeds kriminalitet i Norge*).

Privat- og proffmarked

Arbeidsmarkeds kriminaliteten foregår på to hovedarenaer; på privatmarkedet og proffmarkedet. I privatmarkedet betaler privatpersoner svart lønn til arbeidstakere i forbindelse med arbeid på fast eiendom, renhold, barnepass etc. I proffmarkedet er det virksomhetene som betaler svart lønn til registrerte og uregistrerte arbeidstakere (*Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkeds kriminalitet i Norge*).

Brudd på skatte- og avgiftssystemet

Skatte- og avgiftssystemet i Norge er basert på tillit mellom offentlige myndigheter og næringslivet, og innebærer at den næringsdrivende selv deklarerer de opplysningene som ligger til grunn for beregningen av skatter og avgifter som skal fastsettes, betales eller utbetales. Systemet åpner dermed for en betydelig risiko for kriminalitet med hensyn til blant annet skatt, merverdiavgift og arbeidsgiveravgift. Organisert bruk av fiktiv fakturering (*Økokrim, nettsider*).

Trygdesvindel

Trygdesvindel begås på ulike måter og i ulikt omfang. Det finnes mange eksempler på at folk jobber ulovlig i ulike virksomheter samtidig som de mottar fulltidstytelser som dagpenger, sykepenger, foreldrepenger, arbeidsavklaringspenger eller uførepensjon (*Arbeid mot arbeidsmarkeds kriminalitet, Skatteetaten 2014*).

Brudd på arbeidsmiljøloven og allmenngjøringsloven

Når arbeidsgivere bryter arbeidsmiljøloven og allmenngjøringsloven på en slik måte at det utgjør arbeidsmarkeds kriminalitet, reduserer de arbeidsgiverkostnadene sine slik at de kan konkurrere med lavere pris i markedet og øke profitten. Slike overtredelser av arbeidsmiljøloven og allmenngjøringsloven er i mange tilfeller uløselig knyttet til skatte- og avgiftskriminalitet. Dette kan også omfatte norske arbeidstakere, men som regel rammer det de mest utsatte gruppene i arbeidsmarkedet, som nyankomne innvandrere og unge arbeidstakere. Utnyttelse av arbeidstakere og sosial dumping er en vesentlig del av arbeidsmarkeds kriminaliteten. Sosial dumping har flere sider ved seg og berører ofte lovbrudd innen flere myndighetsområder. De grovere formene for utnyttelse grenser klart mot menneskehandel (*Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkeds kriminalitet i Norge*).

Grensen mellom sosial dumping og tvangsarbeid

Det kan være en utfordring å skille sosial dumping og menneskehandel for tvangsarbeid. Tross mulige gråsoner vil sosial dumping vanligvis ikke innebære tvang eller frihetsberøvelse. Menneskehandel oppstår der hvor mulighetene for økonomisk vinning gjennom utnyttning til arbeid eller tjenester eksisterer. Utnyttning kan foregå over hele landet, og man kan finne ofre i virksomhet som hushjelper eller au pairer i private hjem, i restauranter, vaskebyråer, bilpleiefirmaer, bygg- og anleggsnæringen, innen jordbruket og i gatesalg (*Strategi mot arbeidslivskriminalitet, 2015*).

Fakta

- Tilsynsmyndighetene i Agder peker på et betydelig innslag av organisert A-krim i Agder. Det antas at omfanget er så stort at seriøse virksomheter fortrenses av useriøse aktører. Særlig utsatt er bygg- og anleggsbransjen (*Tverretattlig samarbeidsplan for A-krim, 2015–2016*).
- Firmaer som driver med ulovligheter er ofte i flere etaters søkelys, fordi ulovlighetene kan omfatte ulovlig arbeid, bruk av ulovlig arbeidskraft, svart arbeid, doble kontrakter, NAV-svindel, mathygiene, kjøp av smuglervarer, brannsikkerhet, boforhold osv.
- En del bransjer er skilt seg negativt ut med hensyn til brudd på arbeidsmiljølovgivningen, herunder særlig brudd på lønnsbetingelser og HMS-bestemmelser og det er gjerne de samme bransjene som er risikoutsatte for tvangsarbeid (*Menneskehandel og tvangsarbeid, PHS, 2014*).
- En del bransjer er preget av en stor andel utenlandske arbeidstakere med utstrakt bruk av midlertidige ansettelses og ufaglært arbeidskraft. Utenlandske arbeidstakere med svak økonomi kan være lette å utnytte i et norsk arbeidsmarked (*Arbeid mot arbeidsmarkeds-kriminalitet, Skatteetaten, 2014*).
- Ifølge A-krim rapporten mangler det helhetlig oversikt over både aktører og aktiviteter innenfor arbeidsmarkeds-kriminaliteten. Det er derfor knyttet stor usikkerhet til omfanget av fenomenet, men det antas å være store mørketall (*Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkeds-kriminalitet i Norge*).
- I en brukerundersøkelse gjort av Finn.no i 2012, rapporteres det om at opptil en tredjedel av befolkningen har kjøpt eller vurdert å kjøpe svart arbeid (*Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkeds-kriminalitet i Norge*).
- En mørketallsundersøkelse viser at omkring seks prosent, det vil si rundt to milliarder kroner, av sykepenger går til noen som ikke skulle hatt dem. Totalt sett gir skatte- og trygdesvindel en stor nasjonaløkonomisk belastning som går utover fellesgodene.
- Interkommunal arbeidsgiverkontroll i Agder har gjennom kontroll av lønnsområdet vist at store beløp ikke er kommet til beskattning og videre at skattetrekk for ansatte ikke er innberettet og innbetalt (*Tverretattlig samarbeidsplan for A-krim, 2015–2016*).
- Ifølge Økokrims nye trusselvurdering unndras trolig skatt for nærmere 130 milliarder i året og flere svindler med merverdiavgiften. En fortsatt stor etterspørsel etter billig arbeidskraft vil mest sannsynlig bidra til at arbeidsmarkeds-kriminaliteten øker til et enda større omfang (*Økokrim trusselvurdering 2015*).

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Bidra til fremskaffelse av økt kunnskap om omfang og utbredelse av ulike former for arbeidslivskriminalitet lokalt.
	Videreføre og videreutvikle samarbeidsfora mellom offentlige instanser og utsatte bransjer som har til hensikt å øke kunnskap, erfaringer og kjennskap til lokale utfordringer med bransjene.
	Sikre kunnskap om generelle trender, utvikling og kunnskap om strategier for bekjempelse av A-krim gjennom deltakelse i ulike nasjonale og regionale nettverk som blant annet SMSØ (samarbeid om svart økonomi) og NØF (Norsk økonomisk forbund) m.m.
Innsats	Sikre at kommunens systematiske arbeid med å forhindre A-krim i byggeinvesteringer overføres til andre deler av kommunen hvor innkjøp er aktuelt. Det igangsatte arbeidet med å implementere de nasjonale seriositetsbestemmelser i bygg og anleggskontrakter videreføres.
	Sikre høy kompetanse og klar rollefordeling hos innkjøpere i kommunen blant annet gjennom implementering av kommunens vedtatte anskaffelsesstrategi og ny nasjonal veileder om lønn og arbeidsvilkår i offentlige kontrakter.
	Bidra til at den nasjonale strategien mot arbeidslivskriminalitet gjøres kjent og implementeres lokalt i Kristiansand.
	Bidra til mobilisering av innbyggere, næringsliv og andre til aktivt å ta del i kampen mot svart økonomi og svindel – i tett samarbeid med sentrale aktører som arbeidstilsynet, politiet og skatteetaten.
	Vurdere tiltak for å informere og øke bevisstheten hos innbyggerne om fenomenet menneskehandel og tiltak for redusere etterspørselen etter varer og tjenester utført av mulige ofre.
	Bidra til at kommunens ansatte og folkevalgte går foran i arbeidet med å fremme seriøst arbeidsliv på det private markedet. Ansatte har en forpliktelse til å ha en handlemåte og framferd som sikrer at en ikke kan trekke i tvil de ansattes integritet og innbyggernes rettssikkerhet (Etiske retningslinjer for ansatte og folkevalgte).
Samarbeid	Styrke samarbeidet mellom tilsynsmyndighetene blant annet gjennom det nyetablerte tverrfagligteamet som samlokaliseres ved arbeidstilsynet. Teamet har til hensikt å oppsøke utsatte bransjer for å slå ut kriminelle aktører i arbeidslivet.
	Sikre jevnlig samarbeidsmøter med næringslivet og utsatte bransjer i arbeidet A-krim.
	Sikre at det etablerte samarbeidsforumet vedrørende serveringsbransjen videreføres og videreutvikles til andre utsatte bransjer. Hensikten er å luke ut useriøse aktører i bransjen.

Hverdagskriminalitet

Vinningskriminalitet dominerer det totale kriminalitetsbildet i Kristiansand. Det er den vanligste formen for kriminalitet og rammer alle grupper i samfunnet. Hverdagskriminaliteten – som denne formen for kriminalitet også kalles – bidrar til redusert trygghetsfølelse og kan virke krenkende for innbyggernes personlige integritet. En reduksjon av slik kriminalitet er et viktig bidrag for å skape trygghet i hverdagen blant innbyggerne, besøkende og bedrifter.

MÅL:

Innbyggere, bedrifter og besøkende i Kristiansand blir i liten grad utsatt for tyveri, ran eller annen vinningskriminalitet.

Om målgruppe og strategiene:

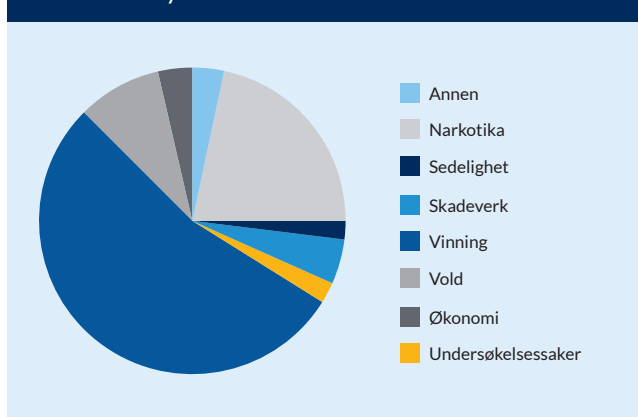
For å bekjempe hverdagskriminaliteten vil flere av strategiene innen innsatsområdene «vold i det offentlige rom» og «barne- og ungdomskriminalitet» også være sentrale. Målgruppene for strategiene under er både de som blir utsatt for kriminalitet og gjerningspersonene. Eksplosive strategier for å forebygge vinningskriminalitet begått av såkalte mobile og utenlandske bander vil ligge utenfor kommunens ansvarsområde og berøres heller ikke i planen.

Fakta

- I Kristiansand utgjør vinningsforbrytelser den desidert største kriminalitetstypen, og utgjør omlag 50 % av alle registrerte forbrytelser. Det har imidlertid vært en kraftig nedgang i denne kriminalitetsformen de siste årene (se s.12). Dette er en del av en nasjonal tendens (*Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD, lokal politistatistikk*).
- Den største vinningskategorien i Kristiansand er såkalt simpelt tyveri som betyr tyveri hvor personer, serveringssteder og butikker blir frastjålet eiendeler. Dette utgjorde ca. 60 % av det totale antall registrerte vinningsforbrytelser i 2014 (*Lokal politistatistikk*).
- Ifølge forskning skjer tyverier, vold og skadeverk gjerne der arkitektur, utemiljø, belysning og vegetasjon skaper blindsoner med begrensede muligheter for innsyn og kontroll (jmf. vold i det offentlige rom).
- Ifølge Trendrapporten 2015 har vinningskriminalitet som er utført av barn og ungdom økt med 20 % fra året før og det er særlig naskerisaker som utpeker seg (*Trendrapport Kristiansand kommune, 2015*).
- Vinningskriminalitet utføres ofte av såkalte «gjengangere» og rusavhengige, men barn og ungdom er høyt representert i saker som omhandler naskeri.

- I de senere år har deler av vinningskriminaliteten utviklet seg til å bli en del av internasjonal organisert kriminalitet, og tilreisende mobile vinningskriminelle har gitt politiet nye og store utfordringer (*Riksrevisjonens rapport 2012*). Vinningsforbrytelser begått av organiserte øst-europeiske kriminelle forventes fortsatt å utgjøre en økende trussel (*Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD*).
- Økte sikrings- og beskyttelsestiltak både i hjemmene og butikker har bidratt til at vinningskriminaliteten er redusert. Likeledes har politiets innsats mot gjengangere og økt bruk av legemiddelassistert rehabilitering for rusmisbrukere, som reduserer behov for jevne «inntekter», bidratt til den kraftige reduksjonen (*Riksrevisjonens rapport 2012*).
- Ekspertene er imidlertid usikre på om den kraftige nedgangen er helt reell ettersom butikkinnehavere og innbyggere viser å ha mindre tilbøyelighet til å anmelde vinningskriminalitet nå enn tidligere. Ifølge Riksrevisjonen henger dette sammen med manglende tiltro til at politiet vil etterforske saken. Det er derfor grunn til å tro at mørketallene er i ferd med å stige innen enkelte områder av vinningskriminalitet (*Riksrevisjonens rapport 2012, Tendenser i Kriminalitet 2014, POD*).

Antall forbrytelser i Kristiansand kommune i 2014

Figur 6: Kakediagram basert på tall fra stolpediagrammet "Antall forbrytelser i Kristiansand kommune" - Agder politidistrikt (PAL Strasak).

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Bidra til at det utarbeides politianalyser som viser hvor vinningsforbrytelser skjer for å få frem såkalte «hotspots» som grunnlag for stedsbasert tilnærming. Vold og narkotikakriminalitet vil også være viktig å analysere gjennom slike hotspots for å få oversikt over helhetsbildet innen et avgrenset geografisk område.
	Bidra til at det utarbeides innbyggerundersøkelser som gir økt kunnskap om utbredelse og omfang av tyveri og vinning som supplement til politiets kriminalitetsstatistikk.
	Sikre økt kunnskap om omfang og utbredelse av tyveri og vinning fra butikker.
Innsats	Sikre at kommunen fornyer, pusser opp og vedlikeholder fasader og omgivelser for å forhindre at disse utsettes for skadeverk og tyverier (jmf. vold i det offentlige rom).
	Bidra til at befolkning og butikkinnehavere får rask og riktig informasjon om trender og utvikling innen vinningskriminalitet slik at sikringstiltak kan vurderes.
	Legge til rette for mer bruk av konfliktrådet i saker som omhandler tyveri fra butikker.
	Bistå politiet med informasjonskampanjer mot publikum og butikkeiere/drivere for å øke bevissthet om tiltak for å unngå tyveri og ran.
Samarbeid	Sikre at barn og ungdom får økt kunnskap om konsekvenser av å begå tyveri – i nært samarbeid med politiet.
	Sikre samarbeid mellom lokale myndigheter, lokalmiljøet og næringslivet for å bekjempe hverdagskriminalitet.
	Sikre samarbeid med politiet og kriminalomsorgen om de hyppigste kriminelle (gjengangere), spesielt i overgangen fra fengselssoning.

Vinningskriminalitet

Vinningskriminalitet er en fellesbetegnelse for straffebestemmelser som forutsetter at gjerningsmannen har handlet i den hensikt å skaffe seg selv eller andre en uberettiget vinning. Tyveri, underslag, utpressing, ran, bedrageri og nasking er eksempler på det som kalles vinningskriminalitet. Skatte- og avgiftsunndragelser, hvitvasking, korrupsjon m.m. som skjer med utgangspunkt i en virksomhet som er lovlig, har også økonomisk vinning som hensikt. Denne typen kriminalitet regnes oftest som økonomisk kriminalitet og behandles i planen under innsatsområde for arbeidslivskriminalitet.

Prostitusjon og menneskehandel

Prostitusjon og menneskehandel til seksuelle formål er et alvorlig hinder for sosialliket, for likestilling mellom kjønn og for retten til å bestemme over eget liv og kropp. Det krenker de mest grunnleggende menneskerettigheter. Menneskehandel, også omtalt som vår tids slaveri, er en alvorlig form for profittmotivert kriminalitet. Det er en kynisk utnyttelse av sårbarhet og fattigdom, der særlig kvinner og unge unnyttes til salg av seksuelle tjenester.

MÅL:

Prostitusjon og menneskehandel er bekjempet gjennom å hjelpe personer ut av prostitusjonen, hindre ny rekrutteringen samt avdekke ofre for menneskehandel.

Om målgruppe og strategiene:

Menneskehandel og prostitusjon er i utgangspunktet to adskilte områder. I denne planen er de slått sammen til ett innsatsområde fordi de henger nøye sammen. I Norge er det særlig menneskehandel til seksuelle formål som har vært avdekket som er aktuelt.

Hovedfokuset i planen vil derfor være handel med mennesker til prostitusjonsformål og andre former for prostitusjon. De fleste strategiene er rettet mot den som selger seksuelle tjenester, men planen inneholder også strategier rettet mot sexkjøpere og de som legger til rette for slik virksomhet.

Planen prioriterer:

- strategier som forebygger prostitusjon blant unge,
- strategier som bidrar til å avdekke og identifisere prostitusjon
- strategier for å hjelpe deprostituerte ut av denne situasjonen

Fakta

Om menneskehandel

- Geografisk plassering (nærhet til kontinentet og plassering mellom Oslo og Stavanger/Bergen), bidrar til at Kristiansand er et aktuelt stoppested for omreisende sexselgere (*Prostitusjon, kriminalisering og endring, Gerdtts, 2011*).
- Den klart største delen av sexselgerne på innendørs-markedet er kvinner som har en omreisende prostitusjonsvirksomhet (*Prostitusjon, kriminalisering og endring, Gerdtts, 2011*).
- De fleste utenlandskeprostituerte som oppholder seg i Norge er på turistvisum (3 mnd). Dette vanskeliggjør kontinuiteten i hjelpe- og det smitteforebyggende arbeidet. Videre utfordrer det systemet personer på turistvisum ikke har rettigheter på nødvendig helsehjelp (*Pro Senterets nettsider*).
- Stadige endringer i markedet, mobilitet og skjult virksomhet gjør det svært utfordrende å beregne omfanget av prostitusjonsaktiviteten.
- De siste 15 årene har utenlandsk prostitusjon befestet seg som et landsdekkende fenomen, og utgjør i dag den største andelen av prostitusjon i Norge. I 2014 registrerte Pro Senteret kvinner fra over 40 ulike nasjoner somprostituerte seg i Norge. De fleste kommer opprinnelig fra Nigeria, Thailand, Balkan, Baltikum eller Øst-Europa.
- I Kristiansand er det de Nigerianskeprostituerte som er mest synlig i gatebildet. Prostituerte fra andre land opererer erfaringsmessig primært på innendørsmarkedet i Kristiansand.

«Alle som identifiseres som et mulig offer for menneskehandel skal behandles som et offer for menneskehandel (med de rettigheter og plikter dette innebærer), inntil eventuelt det motsatte er bevist.»

Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel, 2008

DEFINISJONER

Menneskehandel

Menneskehandel vil si å utnytte andre enten i prostitusjon eller for andre seksuelle formål, i tvangsarbeid/tvangstjenester, i slaveri/slaverilignende praksis eller ved fjerning av organer. Utnyttelsen skjer ved bruk av vold og/eller trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig adferd. Vanligvis skiller det mellom menneskesmugling (hvor mennesker er villige partnere i en illegal bevegelse over grenser) og menneskehandel (hvor en stor form for utnyttelse er til stede) (*Ungdom som selger eller bytter sex, NOVA, 2006*).

Prostitusjon

Prostitusjon defineres som kjøp og salg av seksuelle tjenester. I prostitusjonen er vederlaget eller betalingen en forutsetning for den seksuelle ytelsen. Kvinner som selger sex til menn er den mest utbredte prostitusjonsformen. (*Pro Senteret*). Prostitusjonsarbeid er ikke ulovlig. Det er kunden som begår en kriminell handling ved å kjøpe seksuelle tjenester (kunde kriminaliseringen). Det er også ulovlig å tjene penger på andres prostitusjon. Utleiere og borettslag risikerer tiltale etter hallikbestemmelsene i straffeloven dersom de tjener penger på andres prostitusjon (*Pro Senterets nettsider*).

Utenlandsk prostitusjon

Utenlandsk prostitusjon kan i hovedsak deles inn i to ulike fenomener; migrasjonsrelatert prostitusjon og menneskehandel. Migrasjonsrelatert prostitusjon betyr at den prostituerte reiser over landegrenser for å selge seksuelle tjenester på eget initiativ uten utnyttelse eller tvang fra tredje part. Det er glidende overganger mellom migrasjonsrelatert prostitusjon og menneskehandel og ofte vanskelig å skille mellom disse. I tillegg er mange av de utenlandskeprostituerte tilknyttet en tredjepart (hallik), ved at de betaler penger til eller kontrolleres av denne, uten at det nødvendigvis er en del av menneskehandel. Slik virksomhet er straffbart i Norge.

Barne- og ungdomsprostituasjon

Det blir satt spørsmålsteget ved begrepet prostitusjon når det gjelder barn og unge under 18 år. Det diskuteres hvorvidt det vil være mer korrekt å kalle slik virksomhet for seksuelle overgrep selv om vederlag forekommer. Pro Senteret definerer barneprosituasjon som seksuell utnyttelse av barn som betales med penger eller annen type vederlag (*Pro Senteret*). Mindreårige involvert i denne type aktivitet omfattes av barnevernlovens bestemmelser da gjentakende prostitusjon er vurdert som et alvorlig atferdsproblem som krever at særlige tiltak iverksettes (*Hjelpeapparatets forhold til kommersiell seksuell utnyttelse av barn og unge, Norli, 2001*).

Prostitusjonsarenaer

Grovt sett deles prostitusjonsarenaene i et innendørs- og et utendørsmarked. Gateprostituasjon (utendørs) er den mest synlige formen for prostitusjon. I gateprostituasjon møter selger og kunde hverandre i det offentlige rom. På innendørsmarkedet er det vanligst at kontakt mellom partene etableres gjennom ulike former for annonsering. Internett er den vanligste kanalen.

- Ungdataundersøkelsen i Kristiansand for 2015 viser at 4 % av ungdomsskoleelevene og elever ved vg1 (videregående skole) svarte at de hadde utført seksuelle handlinger for å oppnå goder. Til sammen utgjør det ca. 150 elever og tallet (*Ungdata Kristiansand, 2015, Nova*).
- Kjøpere av seksuelle tjenester er vanligvis menn, men det finnes også kvinner og par som kjøper sex. Tidligere folkehelseundersøkelser har funnet at 11–13 % av norske menn har kjøpt sex, og at andelen for kvinner utgjør under 1 % (*Rapport fra seksualvaneundersøkelsene i 1987, 1992, 1997 og 2002, Træen m.fl, Nasjonalt folkehelseinstitutt*).
- Erfaringene fra hjelpeapparatet i Kristiansand i 2012 var at mange hadde vegring og stor usikkerhet på hvordan de skulle nærme seg tematikken (*Kartleggingsrapport januar, Kristiansand kommune, 2008*).
- Studier viser at mange ofre for menneskehandel ikke benytter seg av eksisterende hjelpetiltak, til tross for at de ofte er sterkt traumatiserte og trenger mye oppfølging (*Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel, 2011–2014*).
- Politiet har økt innsatsen mot menneskehandel. 3 nye stillinger er opprettet til arbeid mot menneskehandel i Agder i 2016. Det vil bli behov for mer samarbeid og oppfølging av aktuelle ofre som et resultat av denne satsingen.
- Barnevernet har en sentral rolle i å beskytte barn som er ofre for menneskehandel. Ifølge KOM (*Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel*) er det ulik kunnskap om menneskehandel som fenomen i barneverntjenesten. I tillegg er det stor usikkerhet med hensyn til hvor man skal henvende seg med spørsmål i saker som omhandler menneskehandel.
- Studier viser at visse faktorer øker risikoen for at barn og ungdom utsettes for seksuell utnyttning. Risikofaktorene er bl.a. at de selv har vært utsatt for seksuelle overgrep, fysisk mishandling, kjønnslemlesting, og generell omsorgssvikt (*Regjeringens handlingsplan mot prostitusjon og menneskehandel, Sverige, 2008*).
- Det er stor grunn til å anta at flere barn som forsvinner fra enslig mindreårige mottak, utnyttes i menneskehandel, men det er vanskelig å fastslå antall (*Savnet, Reddbarna, 2013*).

Mulige årsaker til prostitusjon

(hentet fra Pro Senterets nettsider)

Det er mange, og ofte sammensatte, årsaker til at personer selger seksuelle tjenester i en kortere eller lengre periode i livet. Felles for dem alle er gjerne at omstendigheter som ulik grad av fattigdom, mangel på likestilling og sosial marginalisering gjør at prostitusjonen ofte oppleves som tvangsmessig på grunn av mangel på alternativer.

Fattigdom

Mange flytter til rikere land for å tjene penge. Migrantene må ofte knytte seg opp til/søke hjelp av kriminelle nettverk,

som bistår på veien inn til de rike landene. Menneskehandel finner gjerne sted ved utnyttning og forledelse av mennesker i trengende og sårbare situasjoner, som lokkes til rikere land i håp om en bedre fremtid. I stedet blir de lurt inn i menneskehandelen som et salgsobjekt.

Rus

Avhengighet av rusmidler er en annen årsak til at noen selger seksuelle tjenester. Mange rusavhengige opplever at salg av seksuelle tjenester og rusen blir to gjensidig avhengige deler av livet; pengene fra prostitusjon skal brukes til rus, rusen er nødvendig for å takle prostitusjonen.

Høyt forbruk

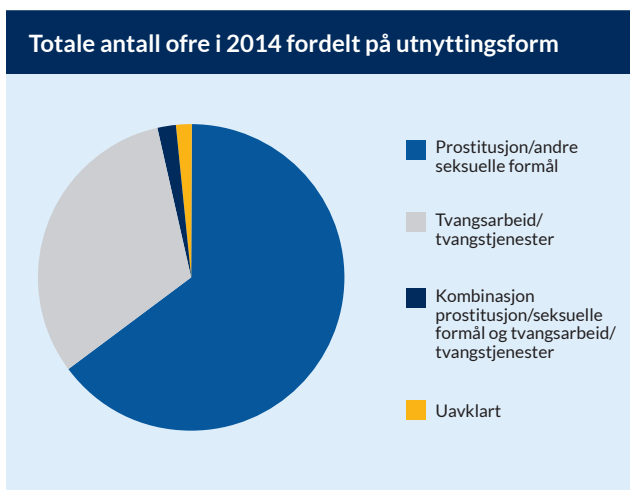
I vårt samfunn er status og vellykkethet for mange målt i det å ha penger til et høyt forbruk av materielle ting, uteliv, dyre reiser og kostbare klær. For enkelte blir inntekter fra salg av seksuelle tjenester den raskeste veien til å oppnå dette.

Seksualitet

Noen selger seksuelle tjenester for å utforske egen seksualitet. Det er flere gutter enn jenter som oppgir å ha solgt sex i ungdomsårene med denne begrunnelsen. Ikke desto mindre finnes det både voksne kvinner, menn og transseksuelle personer som har eller har hatt dette som motivasjon.

Survival-sex/Gråsonesex

Mennesker i en sårbar situasjon, eksempelvis unge asylsøkere eller tenåringer i drift, vil i noen sammenhenger bytte seksuelle tjenester mot husly, mat og/eller omsorg. Dette fenomenet betegnes i fagmiljøet som survival-sex (overlevelses sex) eller bytte av sex heller enn prostitusjon (*Grytbakk, 2008*).

Figur 7: Kakediagram basert på tall fra KOM-rapport 2014 (Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel).

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Bidra til at det utarbeides et sikrere system for registrering og rapportering av menneskehandel og prostitusjon i samarbeid med politiet og andre relevante aktører.
	Sikre at det gjennomføres en ny kartlegging av prostitusjonsmiljøet. Særlig viktig er det å kartlegge ungdomsprostituasjonen.
	Sikre en systematisk innhenting av informasjon om status, trender og utvikling av prostitusjonen i Kristiansand blant annet i samarbeid med hotell og restaurant næringen, vaktelskap, taxinæringen og natteravnsordningen.
	Sikre at det gjennomføres undersøkelser for å avdekke kompetansebehovet blant kommunens ansatte hva gjelder menneskehandel og prostitusjonsfeltet.
	Sikre at kommunen har kunnskap om nasjonale og internasjonale utviklingen på området.
Innsats	Sikre at kommunen har tilstrekkelig kompetanse i å avdekke prostitusjon og ofre for menneskehandel.
	Sikre at kommunens ansatte har den nødvendige kompetansen til å forebygge, oppdage og avdekke ungdomsprostituasjon og utnyttelse av mindreårige til seksuelle formål.
	Sikre et forpliktende samarbeid med politiet og andre ansvarlige aktører i akutte saker hvor ofre for menneskehandel blir avdekket og i saker hvor ofrene trenger beskyttelse.
	Sikre at det prioriteres tilstrekkelig ressurser til sosial,- helse,- og smitteforebyggende arbeid i kontakten med prostitusjonsmiljøet.
	Sikre et helhetlig undervisningsopplegg til barn og ungdom om seksualitet, gråsoner og prostitusjon
	Sikre en god oppfølging av enslige mindreårige asylsøkere og mindreårige uten tilknytning til Norge for å blant annet forebygge og forhindre menneskehandel og rekruttering til andre kriminelle miljøer.
Samarbeid	Sikre informasjonstiltak for å begrense etterspørsel og kjøp av seksuelle tjenester blant annet gjennom økt kunnskap om menneskehandel til allmennheten.
	Sikre en helhetlig og bred koordinering av prostitusjon og menneskehandel feltet med særlig fokus på barn og ungdom.
	Sikre at prostitusjon og menneskehandel inngår som et sentralt tema i kommunens folkehelsearbeid, likestilling, - mangfold og integreringsarbeid, rus- og kriminalitetsforebyggende arbeid.
	Sikre at kommunen samarbeider tett med frivillige organisasjoner, stiftelser og privat næringsliv i arbeidet med å forebygge og følge opp mennesker omfattet av prostitusjon og menneskehandel.
	Sikre et bedre tverretatlig og tverrfaglig samhandling og kvalitetssikring av bistanden til ofre for menneskehandel blant annet gjennom videreføring av TOT (tverretatlig operativ team).

Hatytringer og hatkriminalitet

Hatytringer og hatkriminalitet har fått økt oppmerksomhet de siste årene og det er bred enighet om at det utgjør et alvorlig samfunnsproblem med betydelige skadevirkninger. Hat og fordommer som enten kommer til uttrykk gjennom en kriminell handling eller en ytring, rammer enkeltpersoner og truer demokratiet. Den rammer ikke bare den som blir direkte utsatt, men også hele grupper som identifiserer seg med den utsatte. Hatytringer – både lovlige og ulovlige – holder liv i fordommer, skaper frykt og svekker demokratiet ved å begrense ulike gruppers deltakelse i offentligheten.

MÅL:

Kristiansand er en trygg og inkluderende by hvor ingen er utsatt for hatytringer eller hatkriminalitet.

Om målgruppe og strategiene:

Hatytringer og hatkriminalitet er to overlappende fenomener som slås sammen til ett innsatsområde. Enkelte hatytringer er straffbare og betegnes som hatkriminalitet. For å bekjempe skadene som både de lovlige og ulovlige hatytringene utgjør, inkluderer Kristiansand begge former for ytringer i planen.

Planen har hele befolkningen som målgruppe, men særlig de utsatte gruppene som er vernet av diskrimineringsloven. Det er ikke skilt mellom de ulike diskrimineringsgrunnlagene, da det prioriteres en mer generell tilnærming til forebyggingsarbeidet. Hatytringer- og handlinger mot deltakere i samfunnsdebatten og innehavere av politiske verv, er også medregnet i planen.

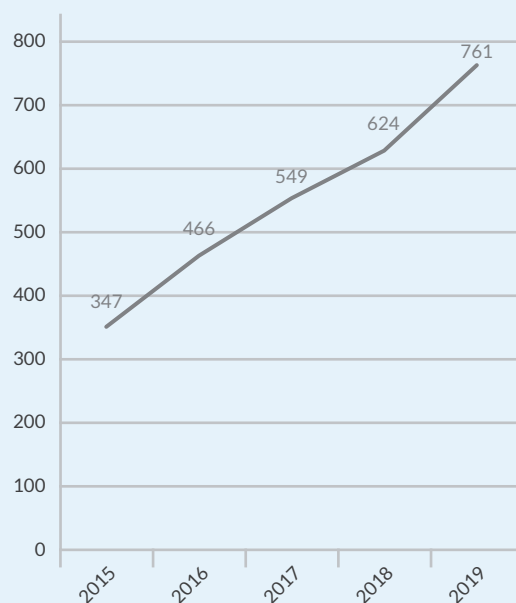
Hatkriminalitet rommer flere forhold enn ulovlige hatytringer. Det kan også dreie seg om trusler, hærverk, hensynsløs atferd, vold m.m. Hatkriminalitet kjennetegnes ved at det (1) er begått en straffbar handling, og (2) det er motivert av hat eller fordommer. Kommunens innsats for å forebygge hatkriminalitet er rettet mot selve motivet - altså hat og negative fordommer.

[Kommunens likestillings-, inkluderings- og mangfoldsstrategi](#) står sentralt i dette arbeidet og inneholder de mer universelle grepene for å skape en åpen, raus og inkluderende by. De kriminelle handlingene, som motiveres av hat og fordommer, dekkes også i de andre delene av kriminalitetsforebyggende plan. Hatytringer og hatkriminalitet skal med dette innsatsområde bekjempes gjennom spesifikke kriminalitetsforebyggende strategier som bidrar til å forebygge, avdekke, og håndtere ulike situasjoner der hatytringer og hatkriminalitet skjer.

Fakta

- Hatytringer og hatkriminalitet er et omfattende problem i Norge (*Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015*).
- Bedre registrering hos politiet og økt fokus på tematikken, har ført til flere anmeldelser på området de siste årene. Det er også tendenser i samfunnet som tyder på en reell økning i forekomst av hatkriminalitet (*Bjørge, 2018*).
- Området antas å ha et betydelig mørketall. Det er en rekke forhold som ikke blir anmeldt til politiet og hatmotivet fanges heller ikke godt nok opp i de saker som blir anmeldt - såkalt doble mørketall (*Politidirektoratet, 2019*).
- Særlig mørketall gjelder hatkrimsaker mot mennesker med nedsatt funksjonsevne. Fravær av oppmerksomhet og offentlig omtale om hat mot denne gruppen, antas å være en sterk årsak (*CRDP, 2019*).

Antall anmeldelser med hatmotiv i Norge

Figur 1: Antall anmeldelser med hatmotiv i Norge, 2015–2019.

Kilde: PAL STRASAK. (uttrekk 16.02.15, 04.04.16, 09.08.17, 20.04.18, 04.01.19 og 13.01.20)

DEFINISJONER

Hatytringer

Hatytringer er ytringer som er nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende (...) som ved hjelp av språklige og visuelle virkemidler fremmer negative følelser, holdninger og oppfatninger basert på, som for eksempel etnisitet, religion, kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet og alder.

(Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015)

Kristiansand legger til grunn denne definisjonen av begrepet, og innlemmer samtidig hatytringer og hatefulle handlinger, mot samfunnsdebattanter og innehavere av politiske verv i forståelsen av begrepet.

Straffbare hatytringer

Straffeloven § 185:

Med bot eller fengsel inntil 3 år straffes den som forsettlig eller grovt uaktsomt offentlig setter frem en diskriminerende eller hatefull ytring. Som ytring regnes også bruk av symboler (...) Med diskriminerende eller hatefull ytring menes det å true eller forhåne noen, eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt overfor noen på grunn av deres:

- a) hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse,
- b) religion eller livssyn,
- c) seksuelle orientering,
- d) kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk, eller
- e) nedsatte funksjonsevne.

Hatkriminalitet

Hatkriminalitet er en fellesbetegnelse for en rekke ulike lovbrudd med bakgrunn i hat eller negative fordommer og rommer både handlinger og ytringer som er hatefulle. *(Fladmoe og Nadim, 2016)*

Hatkriminalitet er straffbare handlinger som helt eller delvis er motivert av negative holdninger til en persons faktiske eller oppfattede etnisitet, religion, seksuelle orientering, kjønnsuttrykk og/eller nedsatte funksjonsevne. Likestilt er også straffbare handlinger motivert av negative holdninger begått mot personer hvis politiske engasjement berører de nevnte kategorier. *(Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015)*

***Kristiansand skal være en by for alle,
og kommunen har nulltoleranse mot hatefulle og rasistiske ytringer.***

Bystyrevedtak 23. september 2020 (sak 129/20)

- Gjentatte hatefulle ytringer som retter seg mot utvalgte grupper, kan bidra til å legitimere trakassering og diskriminering, og i ytterste konsekvens føre til vold rettet mot enkeltpersoner som tilhører disse gruppene (*Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015*).
- Hatkriminalitet kan føre til psykologiske senvirkningene som depresjon, angst, manglende selvsikkerhet, dårlig selvfølelse, sinne, søvnproblemer, konsentrasjonsproblemer og en generell følelse av utrygghet (*Eggebø og Stubberud, 2016*).
- Hatkriminalitet kan føre til systematisk underrepresentasjon av utsatte grupper i offentligheten og utgjøre et stort demokratisk problem (*Eggebø og Stubberud, 2016*).
- Hatefulle ytringer, også de som er lovlige, kan føre til at mange avholder seg fra å delta i det offentlige ordskiftet på grunn av den negative tonen og de mange krenkende og truende ytringene de risikerer å få som tilsvarende (*Bjørge, 2018*).
- Grupper som allerede er eksponert for andre former for diskriminerende adferd, opplever det å bli utsatt for hatytringer i offentligheten som mer belastende enn personer og grupper som i liten eller ingen grad er utsatt for diskriminerende adferd (*Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015*).
- Offentlige personer som besitter maktposisjoner har en sterk påvirkning på innholdet og tonen i offentlige debatter. Det er grunn til å være på vakt overfor polariserende retorikk fra innehavere av slike roller (*Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2018*).
- Hatytringer mot politikere og andre samfunnsdebattanter kan føre til at personer trekker seg fra politikken eller ikke velger å delta i samfunnsdebatten. (*Ipsos, 2019*). Det fryktes at mengden hatefulle ytringer gjøre det vanskeligere å få rekruttert kandidater til fremtidige kommunestyre- og fylkestingsvalg (*Ipsos, 2020*).
- Hatkriminalitet i form av vold, trakassering og trusler forekommer fortsatt i det fysiske rom (butikker, parker, utesteder, offentlig transport m.m) men mye av hatet har nå fått form av hatytringer og trakassering på sosiale medier (*Bjørge, 2018*).
- Hatytringer på internett skiller seg fra lignende ytringer andre steder gjennom tilgjengeligheten, rekkevidden, anonymiteten og at de er umiddelbare (*Nadim, 2018*).
- Ytringer på internett kan leve et langt liv i ulike formater, på ulike plattformer og kan lenkes til gjentatte ganger (*Nadim, 2018*).
- Avsendere av hatefulle ytringer på nett er ikke alltid motivert av en sterk følelse av hat. Faktorer som spenningssøking og konformitet til en nettkultur for stygg språkbruk kan være vel så sentralt. Det er imidlertid en påvist sammenheng mellom hatytringer på sosiale medier og evnen og viljen til å gjennomføre voldshandlinger (*Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015*).
- Flere skoler opplever at elever kaller hverandre skjellsord og har en stygg og tøff språkbruk. Homo, hore, jøde, muslim, svarting, lespe, mongo, retard m.m er skjellsord som ikke er uvanlig i skolegården (*Dembra, 2020 og CRDP, 2019*).
- Gruppebasert skjellsord er problematisk fordi de kan brukes både i hatytringer som er så krenkende at de rammes av straffeloven, og i overført betydning blant venner «bare for tull» (*Dembra, 2020*).
- Aggressive sjargonger og hatefulle ytringer blant unge, kan være en del av deres språkbruk, men barn og unge bruker sjelden hatefulle ytringer som uttrykk for «hat» i vanlig forstand (*Nasjonal strategi mot hatefulle ytringer*).

Antall anmeldelser fordelt på hatmotiv i Norge

Hatmotiv	2015	2016	2017	2018	2019	Prosent endring 2018–2019	Prosent endring 2015–2019
Rase/etnisk tilhørighet	235	348	373	455	533	17,1 %	126,8 %
Religion	79	97	120	112	144	28,6 %	82,3 %
Seksuell legning	58	63	83	92	122	32,6 %	110,3 %
Nedsatt funksjonsevne	4	7	18	24	34	41,7 %	750,0 %
Annet	2	3	1	1	2	100,0 %	0,0 %
Antisemitisme				15	19	26,7 %	-

Figur 2: Antall anmeldelser fordelt på hatmotiv i Norge, 2015–2019

Kilde: PAL STRASAK (uttrekk 02.01.13, 02.01.14, 16.02.15, 04.04.16, 09.08.17, 20.04.18 og 04.01.19)

STRATEGIER

Kriminalitetsforebyggende arbeid skal baseres på:

Kunnskap	Bidra til at det gjennomføres lokal kartlegging og forskning på utbredelse av hatytringer og hatkriminalitet rettet mot alle diskrimineringsgrunnlagene.
	Sikre at eksisterende undersøkelser som elevundersøkelser, ungdomsundersøkelser og andre befolkningsundersøkelser inneholder spørsmål om hatytringer og hatkriminalitet.
	Bidra til å øke kunnskapen og bevisstheten i befolkningen om de personlige og samfunnsmessige konsekvensene av hatefulle ytringer på nett.
	Videreføre kommunens deltakelse i ulike nasjonale, nordiske og internasjonale nettverk mot ekstremisme og hatkriminalitet, for å sikre kunnskap om globale trender og utvikling på området.
Innsats	Påvirke at hatkriminalitet mot mennesker med nedsatt funksjonsevne gis oppmerksomhet både i politi, kommune og i andre institusjoner.
	Utarbeide en handlingsveileder som gir ansatte den nødvendige kunnskapen til å oppdage, håndtere og følge opp mennesker som utsettes for hatkriminalitet.
	Sikre klare rutiner for behandling av søknader om markering, stands og demonstrasjoner herunder oppstilling av plakater, utdeling av løpesedler m.m. for ideelle, religiøse og politiske formål og organisasjoner.
	Utarbeide informasjonsmateriell som gir oversikt over ulike lenker, nettsider og tjenester for hvordan håndtere situasjoner dersom man opplever hatefulle ytringer og diskriminering på nett.
	Sikre tilbud om juridisk rådgivning og oppfølging, for mennesker som har blitt utsatt for hatytringer og hatkriminalitet
	Medvirke til at politikere og ansatte går foran som gode eksempler og følger opp bystyrets vedtak om nulltoleranse for hatefulle og rasistiske ytringer (bystyrevedtaket november 2020). Feltet integreres i kommunens etiske retningslinjer for ansatte og folkevalgte.
	Sikre at hatytringer og hatkriminalitet integreres som en del folkevalgtopplæringen og i kommunens beredskapsarbeid.
	Sikre at skole og barnehage inkluderer hatytringer og gruppebasert skjellsord i eksisterende mobbeprogrammer og i deres systematiske arbeid med å fremme barns helse, miljø og trygghet.
	Videreutvikle et helhetlig opplegg i skolene hvor kritisk refleksjon, nettvett og demokrati- og menneskerettighetsopplæring inngår systematisk i undervisningen.
	Styrke prosjekter og tiltak som bidrar til å mobilisere ungdommer i arbeidet mot hatkriminalitet, hatytringer og udemokratiske holdninger.
Samarbeid	Utvikle systematisk samarbeid med konfliktrådet og politiet om megling i aktuelle saker hvor mennesker har blitt utsatt for hatkriminalitet.
	Sikre at det utarbeides gode samarbeidsrutiner- og at det avklares roller mellom politi og kommune i forebygging av hatytringer og hatkriminalitet. Feltet integreres som et fast punkt i det lokale politiråd og i overordnet samarbeidsavtale.
	Styrke frivillige organisasjoners herunder idrettens arbeid for å forhindre og forebygge trakassering, diskriminering og hatytringer.
	Utvikle et systematisk samarbeid med fylkeskommunen og de videregående skolene i Kristiansand om forebygging av hatytringer og hatkriminalitet.
	Utvikle samarbeid med livssynssamfunn og andre lag og foreninger til å utarbeide verktøy for hvordan forebygge og håndtere hatkriminalitet.
Bidra til at flere sivilsamfunnsorganisasjoner benytter seg av muligheten til å søke om tilskudd fra nasjonale tilskuddsordninger for å forebygge diskriminering og hatefulle ytringer	

Referanser

- En praktisk håndbok om SLT, KRÅD, 2011
- Stortingsproposisjon 1 S, 2012–2013
- Samfunnsspeilet, SSB, 2011/5-6
- Ungdom og kriminalitet i Kristiansand, Trendrapport 2015
- Riksrevisjonens undersøkelse av politiets arbeid med vinningskriminalitet, Dokument 3:6 (2011–2012)
- Trusselvurdering 2015, PST
- Analyse av barne- og ungdomskriminaliteten i Norge, POD, 2015
- Ungdata 2016 Nasjonale resultater, NOVA
- Et liv uten vold – Handlingsplan mot vold i nære relasjoner (2014–2017), Regjeringen
- Barndommen kommer ikke reprise. Strategi for å bekjempe vold og overgrep mot barn og ungdom (2014–2017), Regjeringen
- Håndbok for helse- og omsorgspersonell ved mistanke om barnemishandling. www.nkvts.no/sites/Barnemishandling/Innledning/Pages/Forekomst.aspx
- Treatment of sexual offenders and its effects, Marshall, 2006
- Fakta om overgrep mot eldre, NOVA 2006
- Handlingsplan mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet (2013–2016)
- Vold og overgrep mot barn og unge, NOVA, 2007
- Tendenser i Kriminalitet, 2014, POD
- Prosjektrapport – Æresrelatert vold, Kristiansand kommune, 2014
- Regjeringens strategi for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn
- Årsrapport Røde Kors 2014
- Vold i parforhold – ulike perspektiver, NIBR, 2005
- Tryggere nærmiljø, Kråd, 2012
www.kriminalitetsforebygging.no/?id=271%3Atrygghetsvandring
- Ansvarlig alkoholhåndtering, Evalueringsrapport, Kristiansand kommune, 2015
- Åpen trusselvurdering 2015 – PST, (Ny trusselvurdering PST 2015)
- Grunnlagsdokument fra PST-Agder, 8. august 2015
- Nasjonal veileder mot radikaliserings og voldelig ekstremisme
- Veilederen mot radikaliserings og voldelig ekstremisme, 2015, Kristiansand kommune
- Situasjonsbeskrivelse 2014, Arbeidsmarkedskriminalitet i Norge, Arbeidstilsynet, Kriminalomsorgen, Kripes, Mattilsynet, NAV, Politiets utlendingsenhet, Skatteetaten, Tollvesenet, Utlendingsdirektoratet og Økokrim
- Arbeid mot arbeidsmarkedskriminalitet, Skatteetaten, 2014
- Strategi mot arbeidslivskriminalitet, Arbeids og sosial departementet, 2015
- Tverretattlig samarbeidsplan for A-krim, 2015
- Felles handlingsplan – mellom arbeidstilsynet, NAV, politiet og skatteetaten for styrket innsats mot arbeidsmarkedskriminalitet, 2015
- Menneskehandel og tvangsarbeid, PHS, 2014
- ØKOKRIMs trusselvurdering, 2015
- Prostitusjon, kriminalisering og endring, Gerds, 2011
- Pro Senteret - Utenlandsk prostitusjon
<http://prosentret.no/utenlandsk-prostitusjon/>
- Ungdata Kristiansand, 2015, Nova. <http://ungdata.no/>
- Rapport fra seksualvaneundersøkelsene i 1987, 1992 1997 og 2002, Træen m.fl, Nasjonalt folkehelseinstitutt
- Veileder "Identifisering av mulige ofre for menneskehandel", 2008. www.politi.no/vedlegg/rapport/Vedlegg_37.pdf
- Kartleggingsrapport. Kristiansand kommune, 2008
- Regjeringens handlingsplan mot prostitusjon og menneskehandel, Sverige, 2008
- Følelser i drift, Grytbakk, 2008
- Prostitusjon, kriminalisering og endring, Gerds, 2011
- Ungdom som selger eller bytter sex, NOVA, 2006
- Hjelpeapparatets forhold til kommersiell seksuell utnyttning av barn og unge, norli, 2001
- Regjeringens strategi mot hatefulle ytringer 2016–2020, Barne- og likestillingsdepartementet, 2016
- STRASAK-rapporten, anmeldt kriminalitet og politiets straffesaksbehandling, Politidirektoratet, 2019
- Anmeldelser med hatmotiv 2011–2015, Politidirektoratet 2019
- Høyreekstremisme i Norge, Tore Bjørgo, 2018
- Hat og trusler mot folkevalgte, IPSOS, 2019
- Hatefulle ytringer og trusler mot lokale folkevalgte, IPSOS, 2020
- Hatefulle ytringer, Delrapport 1, Institutt for samfunnsforskning v/ Nadim og Fladmoe, 2016
- Hatefulle ytringer, Delrapport 2, Institutt for samfunnsforskning v/ Eggebø og Stubberud, 2016
- Hatefulle ytringer, Delrapport 3, Institutt for samfunnsforskning v/ Wessel-Aas, Fladmoe og Nadim, 2016
- Cerd 2018 - Ombudets rapport til FNs rasediskrimineringskomité, Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2018
- Alternativ rapport til FN-komiteen – for rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, CRDP, 2019
- Hatytringer og hatkriminalitet, Likestillings- og diskrimineringsombudet, 2015
- Faglige perspektiver på demokrati og forebygging av gruppefiendtlighet i skolen, Dembra, 2020
- Måling av omfang av hatefulle ytringer, Nadim, Fladmoe og Enjolras, 2018

Kristiansand
kommune

Postboks 4
4685 Nodeland
Tlf: 38 07 50 00
www.kristiansand.kommune.no